

Essay | Kristoffer Garne

Den Teologiske Ingemann¹

Man kan dårligt hævde, at B. S. Ingemann (1789–1862) er ukendt. ”I østen stiger solen op” og ”Dejlig er jorden” kandiderer til at være de mest kendte og elskede danske salmer. Alligevel er kendskabet til Ingemanns øvrige forfatterskab efterhånden begrænset. Det samme er litteraturen om ham i sammenligning med den mængde, der findes om hans samtidige venner som H.C. Andersen og N.F.S. Grundtvig.

Derfor kunne litteraten Niels Kofoed i 1996 udgive en bog med titlen *Den ukendte Ingemann*. Her og i en række andre publikationer betoner Kofoed sider af Ingemann, der synes at adskille ham fra både samtidens og nutidens fremherskende teologi. Samtidig understreger Kofoed, at Ingemann ikke var en teologisk tænker:

Ingemann forholder sig ikke direkte til den reformatoriske kristendom, fordi troen ikke for ham kunne blive et videnskabeligt projekt, men kun var en sjælelig erfaring.²

Der kan være meget rigtigt i at fremhæve, hvordan Ingemann adskiller sig fra mange teologers version af luthersk-evangelisk kristendom. Alligevel er det ikke rigtigt, at Ingemann ikke gør kristendommen til genstand for teologisk refleksion. Det sker bare i en digterisk form, især i den sene del af forfatterskabet. Og man kan også spørge, om den reformatoriske kristendom lader sig karakterisere som et videnskabeligt projekt?

Ingemann var ikke teolog, men digter, så måske er det ikke så mærkeligt, at teologerne i vid udstrækning har ladet ham ligge. Men når teologerne endelig har taget Ingemann op, har det ofte været for at sætte spørgsmålstegn ved gangbarheden i hans kristendomsopfattelse. Således er anklagen mod Ingemanns angiveligt mangelfulde teologi helt fremme i titlen på den eneste bog om emnet, Kirsten Jensen Holms *Folkekær og dogmatisk ukorrekt* fra 2003.

¹ Oplæg til Salmehistorisk Sommermøde, Vestervig Kirkemusikskole, 14. juni 2025.

² Kofoed 1996: 111.

Hverken Jensen Holms bog eller andre udgivelser har dog kunnet rydde den fordom af vejen, at Ingemann ikke rigtig har nogen teologi, eller at den adskiller sig væsentligt fra den evangelisk-lutherske bekendelse, som Den Danske Folkekirke hviler på.

Således kan man i Anne-Marie Mai og Jørgen Henrik Petersens introduktion til en nyere samling af engelske oversættelser af Kingo, Brorson, Grundtvig og Ingemanns salmer læse, at Ingemanns teologi er "vag" og problematisk for en luthersk tankegang, mens "kraften i hans billedsprog appellerer til folk som flest".³ Tilsvarende karakteriserer Niels Thomsen i 2019 Ingemanns salmer som udtryk for en "folkekristendom", der rummer "meget lidt af det, der er samlet i kirkelæren", men til gengæld forbinder stumper af prædikener, bibler og salmer med "den elementært menneskelige religiøsitet".⁴ Tidligere har litteraten Knud Bjarne Gjesing ligefrem skrevet, at der "ikke synes at være meget plads til Kristus selv i Ingemanns religiøse digtning".⁵ Det er en karakteristik, jeg gerne vil udfordre i det følgende. Ingemann hviler i troen på Gud Fader og udfolder sin kristendom gennem poesiens erkendelsesform. Men det behøver ikke stå i modsætning til en udfoldet tro på Jesus Kristus eller udelukke teologisk refleksion i digtets form.

I det følgende vil jeg således prøve at komme bag om denne fordom om en manglende eller stærkt afvigende teologisk tænkning hos Ingemann. Efter en karakteristik af Ingemanns udgangspunkt og placering i samtiden kastes et blik på Ingemanns versificerede katekismus *Confirmations-Gave* fra 1854 og den posthume digtsamling *Blik paa det Første og det Sidste*. Til sidst viser jeg, hvordan denne reflekterede og udfoldede teologi, som findes i de to poetiske udgivelser, kan genfindes i nogle af de mere kendte salmer.

Ingemanns udgangspunkt

Der er grund til at fremhæve, at Ingemann selv forstod sig som en del af den lutherske kristendom. Med undtagelse af hans tvivl på trosbekendelsens håndfaste udsagn om kødets opstandelse,⁶ som satte en delvis stopper for venskabet med Grundtvig, forholdt han sig til kirkens tradition som en given og selvfølgelig ramme for troen. I et tilbageblik på det hidtidige forfatterskab skrevet i 1837 – samme år som de berømte morgensange – beskriver Ingemann selv, hvordan den religiøse grundtone i hans poesi stemmer overens med den

³ Mai & Petersen 2018: 43, 46. Min oversættelse.

⁴ Thomsen 2019: 4.

⁵ Gjesing 1989: 18.

⁶ Se hertil værket *Tankebreve fra en Afdød* (Ingemann 1995). Se også Garne 2022.

lutherske lære om Jesus som "Guddoms- og Menneskenaturens Forener og Forliger", og han fortsætter:

Secterisk Ukjærlighed og sygeligt Hængehoved-Væsen er mig ligesaa modbydelig, som den forstandshovmodige *Naturalisme* og fade *Rationalisme*, men al aandelig *Intolerance* den være religiøs eller videnskabelig, er mig forhadet.⁷

Ingemann er således tilhænger af en rummelig teologi, der holder sig inden for de fælles rammer og på den ene side ikke reducerer kristendommen til fornuftssandheder og på den anden side ikke hæfter sig ved små afgivelser. I sin posthumt udgivne *Levnetsbog* beskriver Ingemann, hvordan hans religiøse udgangspunkt fra begyndelsen har været og stadig er en barnlig og urokkelig tillid til Gud Fader, og hvordan alle øvrige teologiske forestillinger ligesom indordner sig herunder:

Det store Første – mener han – er også det store Sidste og deri ligger alt det Guddommelige skjult; hvad deraf skal aabenbares maa vente til sin Tids Fylde saavel i det enkelte Menneske som i alle Slægtes Liv, baade i denne og den hinsidige Tilværelse.⁸

Med sin urokkelige tillid til Gud Fader kan Ingemann altså forholde sig til indholdet af den øvrige teologi med sindsro. Sandheden viser sig brudstykke for brudstykke hen ad livets vej. Kirken er en pilgrim på vej mod Gud:

Guds Menighed spredt over Jorden gaaer:
Hos Gud er dens Fædreland;
Selv i Jordens favreste Riger
Den lever i Pilgrimsstand.

Sådan skriver Ingemann om "Menigheden" i samlingen *Confirmations-Gave* fra 1854, der er bygget op som digte over de enkelte dele af Luthers lille katekismus. Men så fortsætter han med at beskrive den overleverede tradition som det sted, hvor menigheden nu engang må tage sit udgangspunkt:

– Vi bygged Paulun hos Fædres Grav
I Jordiske Fædreland.
Her med Liv og Blod vi skal værne
Guds Arv paa den favre Strand.⁹

⁷ Ingemann 1995b: 295

⁸ Ibid.: 57.

⁹ Ingemann 1854: 123–124.

Ingemann gør altså en dyd ud af den nødvendighed, at vi altid har et givet udgangspunkt at leve og tænke ud fra. For ham er det den evangelisk-lutherske kristendom, han som præstesøn er vokset op med.

Ingemanns samtid var præget af det, man kalder romantikken. Filosofen Charles Taylor har beskrevet romantikken som et forsøg på at genetablere en tabt *kosmisk forbindelse*. De romantiske digtere længtes efter en forening mellem selvet og naturen, som de søgte realiseret gennem poesien.¹⁰ Denne længsel mod en harmonisk forbindelse af sjæl og verden – og det, der ligger ud over verden – genfindes også hos Ingemann, og hos ham er forbindelsen ofte etableret. Men læser man efter, er det ikke en forbindelse, der bare er der, men noget, der realiseres. Ofte er det englene, som Ingemann læste udførligt om i sin skolegangs lærebøger, der er brobyggere.¹¹ Men bag det hele ligger altså ifølge Ingemanns eget udsagn en forståelse af Guds Søn Jesus Kristus som menneskets og verdens ”forener og forliger”.

Confirmations-Gave

I 1854 udgav Ingemann som nævnt digtcyklussen *Confirmations-Gave*, der er bygget op som enkelte, men sammenhængende digte over stykkerne i Luthers lille katekismus. Bogen har ingen egentligt fortale, men begynder med to digte under overskriften ”Indgang”.¹² De slutter med følgende strofe:

Som Barnets Skrig forstummer
Med Fryd ved dets Moders Barm,
Saa vaagner, med en Verdens Liv,
Hver Sjæl i sin Skabers Arm.
O! saae vi Tanketraaden,
Som løber fra Himlen ud,
Det første og det sidste Suk
Blev: evige store Gud!¹³

Man skal lægge nøje mærke til udsagnsordenes bøjning hos Ingemann. Han skriver ikke, at mennesket lever i en ubrydelig sammenhæng med skaberguden. Han konstaterer, at *hvis vi så den tanketråd, der forbinder os med vores ophav, så ville vi sukke i glæde over at være i*

¹⁰ Taylor 2024: 5.

¹¹ Bugge 1991.

¹² Også inddraget i Garne 2021.

¹³ Ibid.: 14

skaberens arm, som et barn sukker af glæde ved sin moders bryst. Men det gør vi altså ikke. Her deler Ingemann de romantiske digteres længsel.

Først i mødet med Jesus, Guds anden skabelse, erkender mennesket sit himmelske ophav, skriver Ingemann i digtet om "Genløselsen":

Gudfaders Aasyn jeg skued,
Naar Sønnen for mig stod;
Guds tabte Billed i min Sjæl
Oprinder ved Sønnens Fod.
Jeg seer i Jesu Øie
Den evige Faders Liv;
Min Sjæl sig reiser, født paany
Ved Skabelsens andet Bliv!¹⁴

Hvor kan mennesket så møde og se Guds Søn, i hvem det bliver skabt på ny? Svaret er givet med trosbekendelsen, som disponerer Ingemanns digtcyklus: I den hellige almindelige kirke:

Jeg troer, hvad Aandens mægtige Ord
Har vidnet saligt og vist:
Jeg troer paa en Kirke, hellig og stor,
Et helligt Samfund i Christ.

Dens Billed staaer i Verden adspredt,
Med Muur af Kalk og af Sten;
Men Aanden har vidt sine Vinger bredt:
Den samler Alle til Een.¹⁵

Kirken samler "Guds Børn" til sig, som skoven samler fuglene til sig, digter Ingemann. Kirken er et sted, som står fast midt i en omskiftelig og stridende verden, og hvor forvildede sjæle kan samles. Og kirken på jorden er forbundet med kirken i himlen:

Der staaer i Glands Fornyetelsens Bad,
Med Væld fra Paradisgrund;
Der toner Guds hellige Engles Kvad
I Aands-Udgydelsens Stund.

Der staaer den store Ypperstepræst,
Som selv er Offer og Gud;

¹⁴ Ibid.: 27-28.

¹⁵ Ibid.: 34

Han samler de Sjæle til Seirens Fest,
Hvis Skyld hans Blod sletted ud.¹⁶

Kirken sætter altså dåben i centrum. Her vælder paradysfloden ned til mennesket sammen med englenes lovsang og Helligånden, der udgydes over den døbte. Heri forbindes den enkelte med Guds Søn, der har ofret sig selv og givet sit blod til syndernes forladelse. Hermed er det svært ikke at tænke på nadveren, som også får et selvstændigt digt senere i digtcyklussen.

Ved Guds Søns død og sejr på korset, som ånden forbinder mennesket med i de to sakramenter: dåb og nadver, genetableres den tabte forbindelse til Gud. Digtet om kirken slutter:

Hvor Kirken reistes, Grunden var én
I Solens Lys, som iløn:
Den evige levende Hjørneste
Er Guds og Menneskets Søn.

Ret aldrig lukkes Frelserens Favn,
Og ei hans Kirke forgaaer:
Hvor Tvende kun samles i Jesu Navn,
Han midt imellem os staaer.

Og hvor han samler Alle som Én
I helligt Kjærlighedsbaand,
Hver Sjæl, som hans levende Tempelsten,
Har Straale-Lys af hans Aand.¹⁷

Med Kristus er det evige liv ikke kun noget, mennesket engang skal gå ind til, som det kendes i mange traditionelle salmer frem til og med Ingemanns "Dejlig er jorden". Med Kristus er der også kommet "glimt fra paradysets kyst" ind i menneskets verden, som det hedder i morgensalmen "I østen stiger solen op". *Confirmations-Gaves* digt om det evige liv beskriver det indledningsvist sådan her:

Guds Liv rinder op i Sjæl og Sind
Med ham, som er Livet selv;
I Tidernes Verden strømmer det ind
Og over Tidernes Elv.¹⁸

¹⁶ Ibid.: 35–36.

¹⁷ Ibid.: 36–37.

¹⁸ Ibid.: 43

Det er altså i kraft af Guds Søns fødsel, død og opstandelse til menneskets frelse, at mennesket får evnen til at se den usynlige "Kjærlighedstraad", som strømmer igennem verden og leder det til dets sande hjem i paradiset.

Man kan måske sige det på den måde, at kristologien er vandmærket i Ingemanns kendte og elskede salmer, som vi møder i salmebogen. Det vender jeg tilbage til afslutningsvist.

Det første og det sidste

Man kunne nu hævde, at når Ingemann vælger at forholde sig til den givne evangelisk-lutherske kristendom, som den foreligger i katekismen, bliver han tvunget til at gå ind på det kristne læreindhold med frelsen i Kristus i centrum. Det behøver ikke at være udtryk for kernen i hans egen religiøse digtning, men kan ses som en art pædagogisk versificering af den givne lære. Det tror jeg imidlertid vil være at gå skævt af sagen. Det kan man se ved at sammenholde kristologien i *Confirmations-Gave* med Ingemanns efter eget ønske posthume udgivelse, digtcyklussen *Blik paa det Første og det Sidste*. Digtene her kredser især om de sidste tider og menneskets skæbne. Men her findes også flere digte, der har karakter af teologisk refleksion over Guds væsen og frelsen i Kristus. Fx denne strofe fra et af de indledende digte om "Guds Selv-Aabenbarelse":

O! Du, som ene selv iløn
Dit Væsen skuer klart!
Du for Dig selv i Aand og Søn
Dig selv har aabenbart.¹⁹

Gud er kun Gud som Fader, Søn og Helligånd i en evig relation til sig selv. Og Gud er kun Gud for os, som han er for sig selv, dvs. at vi kun kender Gud Fader gennem Sønnen i og med Ånden. Det udfolder Ingemann i det næste digt:

Adskiller jeg i Bønnen
Gud Fader fra Gud Søn,
Jeg dyrker selv i Sønnen
En Afgud dog iløn:
Hvis Aanden jeg fornemmer,
Hvor Sønnen ei har Sted,

¹⁹ Ingemann 1865: 209.

Jeg uden Frelser glemmer
Den store Fader med.²⁰

Det er treenighedsteologi på et højt poetisk plan. Kun gennem Sønnen kan vi komme til Gud Fader, der selv i ham skænker os sin Ånd. Kun i forholdet til Gud sker fornyelsen af den tabte forbindelse. Den tanke kommer tydeligt til udtryk i løbet af digtet "Gudmennesket":

Gudmenneske! seer jeg i Aanden Dig,
Guds Miskunds Dyb sig oplader:
I Dig min Skaber afspeiler sig —
Jeg seer min Gud og min Fader!

I Dig er Menneskeslægten fød
Paany med Guds Væsens Billed;
Med Dig, selv gjennem en jordisk Død,
Gaaer Sjælen frelst og uhildet!²¹

Ingemanns sene og posthume religiøse digte viser os altså en romantisk digter, der sætter treenighedsteologien i centrum for sin vision om en fornyet forbindelse mellem sjæl og verden, eller rettere verdens skaber, Gud.

Det er nu min tese, at denne teologi også ligger som et vandmærke eller en styrende tanke i de kendte salmer, hvor den ikke trækkes så tydeligt frem som i de sene digte. Det sker i overensstemmelse med den salmepoetik, Ingemanns selv formulerede i et brev til Grundtvig d. 6./2. 1833:

i det hele synes mig, at bibelhistorisk Fortælling næsten altid faar noget romanceagtigt, der ikke vil passe til Salmetonen; jeg holder langt mer af rent lyriske Salmer som: "Velkommen igjen, Guds Engle smaa!" hvor der intet fortælles, det historiske Vidunder forudsættes, og den barnlige Følelse flyver til Himmels med Jule-Englene.²²

Teologien i Ingemanns salmer

Ingemanns *Høimesse-Psalmer til Kirkeaarets Helligdage* fra 1825 var det første store nybrud på salmefronten, efter *Evangelisk-kristelig Psalmebog* fra 1798 havde rensat ud i traditionens salmestof. I dag har vi svært ved at se den poetiske og teologiske tyngde i Ingemanns højmesse-salmer, fordi Grundtvigs sangværk overdøver Ingemanns mere forsigtige lyriske toner. Men kigger vi på to af de højmessesalmer, som står i *Den Danske*

²⁰ Ibid.: 210.

²¹ Ibid.: 232.

²² Grundtvig 1882: 145.

Salmebog i dag²³ – ”Fuldendt er nådens store værk” (DDS 254)²⁴ til Kristi Himmelfart og ”Fra Himlen Herrens ånd nedfor” (DDS 284) til Pinse – ser vi Ingemanns teologi udfolde sig. Med Kristi Himmelfart er nådens store værk fuldendt. Guds Søn, som var fra evighed, har nu været på jorden og genetableret forbindelsen til himlen:

Hos Gud, før verdens grund blev lagt,
i lys og herlighed og magt,
han tiden gennemskued;
han verden så, før den blev fød,
han så dens fald, han så dens nød
og døden, som os trued.
Store, dybe frelser-nåde!
Retfærds gåde
er udgrundet;
frelsens vej er set – er fundet. (DDS 254).

Fra sin plads tilbage i evigheden velsigner Guds Søn jorden. Og pinsedag sender han sin Ånd, så menneskets øje kan se den tabte, men genvundne forbindelse til skaberguden og paradiset:

Det lysner gennem sjæl og sind,
sig hjertets lue tænder,
i øjet farer strålen ind,
på issen flammen brænder.
Flyv højt, min sjæl, i lys dig sving!
Guds store underlige ting
de løste tunger tale! (DDS 284).

Man kan sige, at Ingemann er lige så meget synets som ordets teolog. I poesien *ser* han Kristus og hans frelsergerning for sig. Og han beskriver, hvordan det nyskabte menneske kan se Guds kærlighed i verden. Det er den tanke, der ligger bag de kendte og elskede morgensange, hvor solens gang og jordens liv vidner om Guds herlighed og omsorg.

Man skal lægge mærke til udsagnsordenes skiftende tider i Ingemanns synssanssemættede skildring af dagens begyndelse i onsdagssalmen fra 1837. ”I østen stiger solen op” (DDS 749), synger vi, og i vers 2 og 3 synger vi om, hvor den kommer fra:

²³ Tre øvrige af de i alt seks er inddraget i Garne 2021, 4–5.

²⁴ *Den Danske Salmebog* er tilgængelig på <https://www.dendanskesalmebogonline.dk/>.

2. Den kommer fra den favre kyst,
hvor Paradiset lå;
den bringer lys og liv og lyst
til store og til små.

3. Den hilser os endnu så smukt
fra Edens morgenrød,
hvor træet stod med evig frugt,
hvor livets væld udflød.

Ingemann beskriver paradiset, som solen kommer fra, i datid, for det paradys er tabt for os. Men Guds lys oprandt "med stjernen over Betlehem", altså med Jesu fødsel, og derfor kan salmen skifte til nutid i vers 5 efter det midterste vers 4:

4. Den hilser os fra lysets hjem,
hvor størst Guds lys oprandt
med stjernen over Betlehem,
som østens vise fandt.

5. Og med Guds sol udgår fra øst
en himmelsk glans på jord,
et glimt fra Paradisets kyst,
hvor livets abild gror.

Hvis man nærlæser denne kendte salme i lyset af Ingemanns teologiske digte viser hele kristendommens kernebudskab om skabelse, syndefald og frelse at gemme sig bag skildringen af solopgangen. Glimtet fra lysets hjem, som salmen kan slutte med at takke for, er frelsen i Kristus, der som "soles sol fra Betlehem" åbner den skabte verden på ny. Træet stod med evig frugt, men nu gror livets abild.

Hvis man ikke læser denne teologi frem i Ingemanns aften- og morgensalmer, kan de måske forekomme naive i deres barnlige glæde over livets gang og åbne for forskellige religiøse tolkninger. Denne lyriske ambivalens i udtrykket er muligvis deres store styrke, som giver dem appel som tolkninger af menneskelige erfaringer. Læser man efter, er salmerne dog også præget af en realistisk tilgang til verden, hvor mennesket ikke kan klare sig selv, men må søge et fristed i troen på Gud. Et eksempel på det er de midterste vers i den blandt danske præster ofte udskældte salme "Lyksalig, lyksalig":

På jorden ej lever så salig en sjæl,
jo lykken kan omskiftes fra morgen til kvæld.

Lyksalig dog sjælen, som kender Guds fred,
skønt ingen kender dagen, før solen går ned

Godmorgen! vi sjunge med fuglen helt fro,
skal selv i mørke fængsel til natten vi bo (DDS 779).

Fordommen om den ikke-teologiske Ingemann lader sig ikke opretholde ved en læsning af de kendte salmer i lyset af Ingemanns egne udtalelser og det sene forfatterskabs mere reflekterende religiøse digte. Han er en kristen romantiker, der kun ser længslen efter forbindelsen mellem sjælen og verden opfyldt i den nye skabelse i Jesus Kristus. Det er kernen i den teologiske Ingemanns salmer og derfor også helt bogstaveligt det midterste vers i søndagsmorgensangen "Nu ringer alle klokker mod sky" fra 1837:

Al verdens glæde begravet lå;
nu frydes vi alle dage:
Den glæde, søndagssolen så,
den har i verden ej mage (DDS 408).

Litteratur

DDS = *Den danske salmebog* 2003. København: Vajsenhuset.

Bugge, K.E. (1991) "'Et glimt fra paradiset's kyst'. Iagttagelser vedrørende Ingemanns skoletid 1800–1806". *Uddannelseshistorie: årbog fra Selskabet for dansk Skolehistorie*, 31–39.

Garne, Kristoffer (2021) "B. S. Ingemanns salmedigtning". *Salmer.dk*.

Garne, Kristoffer (2022) "Sjælenes pilgrimsgang i Ingemanns poetiske teologi". *Tidsskriftet Fønix*, 158–171.

Gjesing, Knud Bjarne (1989) "Solens sanger – om B. S. Ingemann som salmedigter". *Ribe Stiftsbog*, 8–30.

Grundtvig, Svend (1882) *Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821–1859*. København: Samfundet til den danske Litteraturs fremme 1882, 145.

Holm, Kirsten Jensen (2003) *Folkekær og dogmatisk ukorrekt – en undersøgelse af B. S. Ingemanns kristendom*. København: C. A. Reitzel.

Ingemann, B. S. (1825) *Høimesse-Psalmer til Kirkeaaarets Helligdage*. København: Andreas Sedelin.

Ingemann, B. S. (1854) *Confirmations-Gave. Følgeblade til Luthers lille Catechismus*. København: C. A. Reitzel.

Ingemann, B. S. (1865) *Samlede Skrifter IV–10*. København: C. A. Reitzel.

Ingemann, B. S. (1995a) *Tankebreve fra en Afdød*. Udg. Knud Bjarne Gjesing & Elna Bækdorf. København: C. A. Reitzel.

Ingemann, B. S. (1995b) *Levnetsbog I–II og Tilbageblik*. Udg. Jens Keld. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Kofoed, Niels (1996) *Den ukendte Ingemann*. København: C. A. Reitzel.

Mai, Anne Marie & Jørgen Henrik Petersen (2018) "Introduction". *Fashioners of Faith. The Danish Hymn-Writers Kingo, Brorson, Grundtvig and Ingemann*. Odense: University Press of Southern Denmark.

Taylor, Charles (2024) *Cosmic Connections. Poetry in the Age of Disenchantment*. London: Belknap Press.

Thomsen, Niels (2019) "Ingemann var anderledes". *Salmer.dk*.